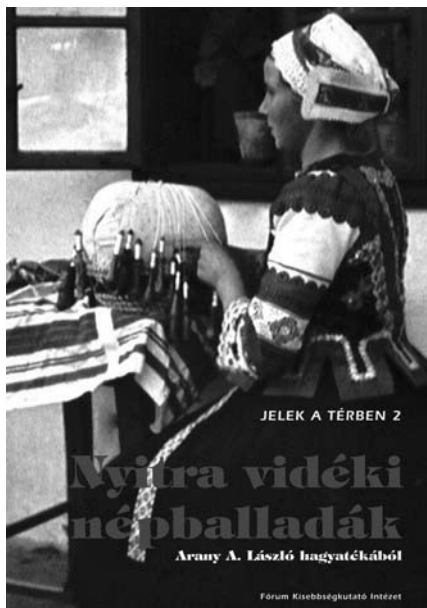

Nyitra vidéki népballadák¹ Arany A. László hagyatékából közzétette Liszka József

Még érezzük a könyvön a nyomda illatát, olyan friss a kiadvány, pedig 65 évvel ezelőtt készült el a kézirat. Nagy öröm látni az elveszettnek hitt balladákat így együtt. Köszönet mindazoknak, akik a munka megjelenését lehetővé tették. Elsősorban Liszka Józsefnek, aki megtalálta, kiadásra előkészítette, gondozta, szerkesztette, megírta a tudományos igényű jegyzeteket és megpróbálta feloldani mindazokat a nyitott kérdéseket, amit egy régi gyűjtemény mostani kiadása élénk hozott. Köszönjük Nagy Myrtilnek a régi gyűjtéshez illő hangzós anyag válogatását és azt, ami a könyvet különösen rangossá tette a képanyag válogatását, az illusztrációk szép elhelyezését.

Szép és rangos könyv jelent meg Arany A. László születésének 100. évfordulójára. Hajdan 1940 táján ő is így tervezte, külön gyűjteményként, talán Putz Éva neve alatt, mintegy 100 oldalon. A hagyatékából 26 ballada került elő, csupán 45 oldalon, megannyi belejavítással, átírással. Ez a kusza kézíratos, gépelt, javított anyag szép rendbe szedve került élénk. Jól mutatják Arany A. László megfigyeléseit: „A balladákat nem ismerik minden községben. Némely községben már alig egypáran ismerik őket, s ezek is inkább az öregasszonyok. Többet ismernek a falu szegényei, zsellérei. Ezek úgy látszik, általában többet énekeltek és szívesebben is. A gazdaszszony, vagyis a módos gazda felesége nem szívesen vallja be énektudását. Legalább nem találja illendőnek idegen nyilvánosság előtt énekelni. Több balladának gyakran csak a töredékét ismerik a nótafák. Ilyenkor prózai befejező mondat jelentik be a ballada tragikus kimenetelét.”

Tovább is idézhetném Arany A. László máig helytálló megállapításait, de most azt szeretném kiemelni, amit Arany gyűjteménye új eredményként a magyar tudományosságba hozott, és ami ma is, két emberöltőnyi idő múltán is értékessé teszi. Több kínálkozó szempontból kettőt emelnék ki. Egyik a táji körülhatárolás, vagyis, hogy *Nyitra vidéki* kultúráról van szó, a másik pedig az itt található *népballadák* viszonya a magyar balladaköltészet egészéhez.

1. Nyitra vidék, mint néprajzi táj, szakirodalomban viszonylag későn, a 20. század elején jelenik meg. A néprajztudomány megszületésekor számos néprajzi csoportot különítettek el. Így a székelyek és a palócok már a 19. század elejétől az érdeklődés előterébe kerül-

1 A Nyitra vidéki népballadák Arany A. László hagyatékából című kötetet a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara rendezésében megvalósult, *A Felvidék szerepe a magyar tudományosságban* című konferencia kezdőnapján, 2009. november 30-án mutatta be az érdeklődőknek Kríza Il-dikó. A rendezvényre a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmával került sor, Arany A. László születésének 100. évfordulóján.

tek, majd a kalotaszegiek, matyók, sárköziek, Kalocsa-környékiek, és sorolhatnám a sort, de ebben nem szerepel Nyitra vidéke sem Zobor környéke. A Nyitra vidékről Kodály Zoltán 1900-as évek elején végzett kutatásai hoztak először hírt. Ez a hír erős volt és figyelemkeltő. Olyan népszokásokat írt le, amelyekről addig a tudomány nem tudott és olyan dalkincset hozott felszínre, amelyet az eldugott erdélyi falvakat járó Bartók, Seprődi sem hallott. Mindehhez társult egy különleges dallamvilág, amelynek változatossága meglepte az ifjú Kodályt, és azóta a magyar népdal reprezentálásához vezetett a kórusművekké dolgozott változatok révén, mára európai közkinccsé lett. Először az archaikus szokások jelentőségét méltatták a szakemberek, a Szent Iván-éji tűzugrás rítusát, meg a tél végi, tavaszi ünnepkör jeles napjait, a talalaj-vasárnapot (farsang utolsó előtti vasárnapja), a sardó-vasárnapot és a pünkösddölést.

A néprajzi tájként vizsgált Nyitra vidék a népviseleti sajátosságok, a házépítési módok, és a táplálkozási kultúra jelenségeivel együtt váltotta ki a megérdemelt figyelmet. A 20. század elején Nyitra vidék magyar ajkú lakossága lélekszáma jelentősebb volt a mainál. Peremterület volt, de nem nyelvsziget. Kodály gyűjtései is azt bizonyítják, hogy a Vág mentén, a kereskedelmi utak melletti falvakkal rendszeres kapcsolat nyomán a dalkultúra is állandó kölcsönhatással alakult. A jó minőségű földek megművelésére messziről érkeztek idénymunkások, és az ő szellemi műveltségük szintén hatott a Nyitra környéki falvak folklórára.

A két világháború közti időszakban felgyorsult a társadalmi átalakulás, nemcsak Csehszlovákia megalakulása miatt, hanem a jelentős iparosodás és a polgárosodás következtében. A hagyományos paraszti kultúra megbomlása a régi hagyományok lassabb-gyorsabb eltűnését eredményezte. Az a polgári átalakulás, amely a 19. században a dualizmus korában, a kapitalizálódás következtében az egész ország kultúráját átalakította, elérte Nyitra vidéket is. A peremhelyzet miatt egyes néprajzi sajátosságok viszont továbbéltek. A népviselet például sokkal lassabban tűnik el, mint a Csallóközben vagy az Alföldön, de a megváltozott életkörülmények következtében érdektelenné váltak más jelenségek. Eltűnnek a klasszikus balladák, és egyre kevesebbszer mesélnek varázsmeséket. A tradicionális kultúra fokozatosan átalakul, megjelenik városi közvetítéssel a szórakoztató zene és sláger, míg a prózafolklórban a novellamesék, anekdoták jutnak szerephez. De ekkor még van élő szájhagyomány, amit a múlt század közepén egyre tudatosabb gyűjtéssel jegyeznek fel a szakemberek. A tradicionális kultúra fokról fokra változik. Az előbbi példánál maradva, a ballada esetében kikopik az emlékezetből a klasszikus balladák jelentős része, de néhány azért megmarad. A régi idők tragikus epikumát felváltják a gyilkosság énekek, balesetek történetei, a rémtettekről szóló hírek énekes előadásai. A dallamvilág szívesen él az új stílus elemeivel, de a gyermekjátékok, jeles napok rítusénekei a régi stílust viszik tovább. Bonyolult szerkezet a kultúra, és óvakodnunk kell az általánosításoktól. A Nyitra környéki magyar falvak tovább őrizték a hagyományos kultúra számos elemét, mint az ipari centrumokhoz közelebb eső vidékek, és eljutottak addig a pontig, amíg nemcsak a szakemberek, értelmiségek, hanem a kultúrát hordozók széles rétege is valóban értéknek tartotta a hagyományt. Füzetekben beleírták, milyen énekeket ismernek, szekrényben gondosan eltették a nehéz munkával, sok türelemmel készített népviseleti darabok értékesebb darabjait. Arany A. László gyűjteménye hiteles kordokumentum a 20. század 4. évtizedéről, mit ismertek, szerettek akkor a Nyitra vidéken, mit tartott ő érdemesnek a jelentős gyűjtésből népszerűsítő kiadványban újra közzétenni.

2. Ezen a ponton térek rá az előttünk lévő könyv kínálta másik témakörre, a *népballadákra*. A 20. század elején kissé túlzó általánosítással elmondható, hogy a magyar balladakincs teljessége a kutatók rendelkezésére állt. Az új gyűjtéseket akkor tartották eredményesnek, ha új balladatípusokra bukkantak. Ilyen volt Kallós Zoltán moldvai gyűjtése,

ami 12 új balladatípussal gazdagította az addigi tudást az 1950-es években. Ezt várták, keresték a Felvidéken is. A nagy szorgalommal gyűjtő Ág Tibor ezen szempontoktól vezéreltetve tartotta különlegességnek az önmagát feláldozó leány balladatöredéket, amit *Vétessek ki szóló szívem* típuscímmel határozott meg, és gyűjteményes könyve címadójának tette. A költői kép valóban különleges, és ez a balladai kép joggal érdemel figyelmet.

A gyűjtések másik célkitűzése a rég elfelejtett balladák esetleges új variánsainak megtalálása volt. A székely balladák variánsai másutt is léteznek-e? Él-e még *Kádár Kata* balladája, vagy *Barcsaié*? Amikor Zsérén Földes Ilona elénekelt a *Kőműves Kelemen* ballada töredékes változatát, Vargyas Lajos, az elmúlt évtizedek kiváló balladakutatója mindjárt egy új elméletet épített rá. Szerinte minden ballada valamikor országos elterjedésű lehetett. Ez a feltételezés, azóta bizonyítottan túlzás. A ballada valószínűsíthetően másodlagos folklorizmus eredménye, de ebben a tekintetben is figyelemre méltó, éppen úgy, mint a pünkösdölés szokása is.

A Nyitra vidéki népballadák fő érdeme, hogy valóságos képet ad a térség epikus ének-kultúrájáról. Arany A. László kiváló képességű, nagy szorgalmú, kora tudományos színvonalának élvonalához tartozó nyelvész, a balladagyűjtést más munkája mellett végezte. Nem törekedett kuriózumokra, a tényeket, jellemző tendenciát kívánta rögzíteni. A térség néprajzát bemutató tanulmánya is ezt bizonyítja. A régi stílusú balladák mellett nagyobb számban vannak az új stílusúak, a balladás betyárdalok, a gyilkosságénekek, helyi balladák. A gyűjtemény mindössze 26 balladatípust tartalmaz. Ez nem nagy szám. Hasonló mennyiségű balladát jegyeztek fel ekkor más vidékeken is, Abaújban, Kiskunságon, Mezőségen. Az is tény, hogy két-három évtizeddel később Ág Tibor kétszer annyi balladatípust jegyzett fel, és a változatok száma közel volt az ezerhez.

A magyar balladaköltészet egészét tekintve különösen fontosak a Nyitra környékéről származó, páratlanul szép alkotások. Ezek közül hadd említsek néhányat, pl. a *csuda-halott*, (ami a szerelme után vágyódó, magát tetszhalottnak tettető legényről szól, aki kedvese megjelenésekor feltámad a boldog ölelésre), vagy a *révészek nótája*, ami elmondja, hogy a folyón átkelő asszonytól nem pénzt, vagyont követel, hanem a szerelmet. Ismét más, különleges ballada a *kegyetlen menyéről* szól, aki az örökösen követelődző, elégedetlenkedő apóst, anyóst forró vízzel önti le. Az említetteket nem ismerjük más vidékről. Helyi sajátosságként értékelhetjük, hogy a balladák fent említett változatait lakodalomban (is) előadták, és így a rítusdalok szerepét tulajdoníthatjuk ezeknek.

Arany A. László munkájának jelentősége az objektív tényfeltáráson túl abban van, hogy a lejegyzett szövegeket újra vissza akarta juttatni a hagyományörző közösségekhez. Emiatt mellőzte a fonetikus lejegyzést, és valószínű a dallamokat sem akarta publikálni. Ma már csak feltételezni tudjuk, hogy megtehetette volna a dallammal együttes közlést, mert Franz Zagiba mellette volt, és számos dallamot leírt. (Tudjuk, akkor még nem létezett a fonográfon kívül más hangrögzítésű technika, mint a hallás utáni lejegyzés.) De tudta, hogy a dallamok könnyebben variálódtak a szövegnél. Éppen a későbbi magnós felvételek bizonyították a változathatóságot. Emellett a Nyitra környéki magyar folklórnak jellegzetessége a hosszú láncversek éneklése, ami a balladák előadásában is megfigyelhető. Tehát nehéz lett volna olyan kiadványt készíteni, ami a különböző falvak éneklési stílusához adekvát lett volna. Még az is kérdést, hogy a balladák iránt érdeklődők mennyire voltak kottaolvasók. Arany A. László egy könnyen kézbe vehető, népszerű füzetet készített elő, miként tette ezt Ádám Jenő, Domokos Pál Péter, Járdányi Pál, meg mások, és nem az ő hibája, hogy máig kéziratban maradt.

A mostani kiadás messze több mint Arany A. László ismeretlen hagyatékából előkerült szövegek közlése. A balladákat mindig énekelték, itt, most dallamokkal együtt ismer-

hetjük meg a régi korok balladáit. Űgyes technikai segítséggel oldotta meg a szerkesztő, hogy hiteles, leginkább a szöveghez illő dallamot válogatott a balladákhoz. Ezen túl minden egyes típushoz a lehető legteljesebb jegyzetanyagot készített Liszka József, hogy elhelyezze a balladákat a felvidéki magyarság balladakincsének egészében. Nem feledkezett el az eredeti kézirat aprólékos ismertetéséről sem. A megjegyzések alapján el tudjuk képzelni, milyenek tervezte Arany A. László a kiadványt, és értékelni lehet a most kiadásra került igényes folklorisztikai publikáció erényeit.

Különös érdeme a könyvnek a gazdag képi illusztráció. Egy ma már nem létező világot hoznak emberközelbe a képek. A régi felvételek mind-mind valószínűtlenül igényes fotók. A képeket nézve tudatosul az érdeklődőben a gazdagság és szegénység szerves egysége. A hihetetlenül munkaigényes viseleti darabok – amelyekhez hasonlólt méregdrágán lehet látni a bécsi kirakatokban –, a mindennapok használati tárgyai voltak. A munkavégzés nélkülözhetetlen társa volt az éneklés, tánc, mesélés. (Bár a képek nem hangos fotók, ezt csak a hagyomány ismeretében állíthatjuk.) A szellemi és tárgyi kultúra elválaszthatatlanul összefügg, bizonyítja a most kiadott könyv, jelezve azt is, hogy nyelvész Arany A. László egyaránt érdeklődött a hagyományos kultúra minden megnyilvánulása iránt.

A Nyitra vidéki balladák ebben a formában, a tartalmas és részletes bevezető tanulmánnyal együtt igényes szellemi csemegét nyújt nemcsak a Nyitra vidék kultúrája iránt érdeklődőknek, hanem a magyarságtudomány kutatóinak is.

Kríza Ildikó